

եւ կամ գմբեթ ու տակառ զերար կը փոխանա-
կէին: Հայերը իրենց խորշաշէնքով գտան եղա-
նակը նաեւ մեծ միջոցներ գմբեթակապելու:
Ուստի գմբեթաշէնքը Բիւզանդիոնի նուէրը չէ —
հոն Զ. դարուն կը գտնենք գմբեթաշէնք —
այլ Հայաստանի:

Սորչիգովսկի հետազոտութեան ուղիղ
ճամբան ցուցուցած է: Սակայն տակաւին ճամ-
բուն սկիզբն ենք: Շատ մը հարցերու լուսաբա-
նութեան համար հարկ է ճանչնալ քրիստոնէու-
թիւնը կանխող ճարտարապետութիւնը հայ
հողի վրայ, ինչպէս նաեւ հիւսիս-արեւելեան
Իրանի ճարտարապետութիւնը: Առ այս՝ նախա-
փորձեր անգամ կը պակսին: «Երանի թէ Սորչի-
գովսկիի կեանքի աշխատութիւնը վերջապէս
գտնէր ամէն կողմանէ այն ընդունելութիւնը,
որուն լիով արժանի է. երանի թէ գեղարու-
եստագէտ շրջաններ հասկնային, որ Սորչի-
գովսկիի մատնանշած ճամբով միայն կարելի է
ճշմարտութեան հասնիլ: Հայ պատմութեամբ
զբաղողը ինք զինք երախտապարտ կը զգայ
Վիեննայի անխոնջ վաստակաւորին հանդէպ
եւ խոր համոզումով կ'ընդգրկէ անոր տեսու-
թիւնները:»

Հ. ՄԱՀԱՆ ԿՈՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՍՈՅՈՒՆՈՒՆՈՎԱԾԻ ՄԵՍԻՆ

Խօսելով Սայաթ-Նուվայի երգերի միակ
ձեռագրի մասին, հրատարակիչ Գ. Հախվեր-
դեանն ասում է. «Թուրքուրէն խաղերուց յետոյ
գալիս են հայերէն ասածներն: Սրանք գիտի էլ
գրած են վրաց բաւական վարժ նօսրգրով:
Գրածն դժար կարդալու է. շատ բառերում
պակասում են բաղաձայն, երբեմն ձայնաւոր
տառերն. կէտադրութիւնն էլ մի՛ հարցնէք»¹:

¹ Սայաթ-Նուվա, լուս գրած աշխատասիրութիւնով
Գեորգի Եւսեբիոսեան, Մոսկւա, ի տոյ. Վլադիմիրայ Գոտիե,
1852, էջ ԺԳ—ԺԳ:

Այնուհետեւ խօսելով իր հրատարակու-
թեան հանգամանքների մասին, նա ասում է,
թէ մտադիր էր ամէն խաղի տակ ցոյց տալ
Թիֆլիսի բարբառի «հասարակ յատկութիւն-
ներն», բայց յետոյ «բովանդակեցի, ասում է.
առանձին բացատրութենում՝ լսելով խրատուն
սիրելի եւ յարգոյ բարեկամիս՝ Գիտնական
Ս. Կրտչի Էմին, որն իմ աւելի սիրու ինքնայօժար
վիզ առաւ էս խաղերու Մոսկւա քաղաքում
տպելու վրայ տեսչութիւն ունենալն»¹:

Նկարագրելով Սայաթ-Նուվայի երգերի
ձեռագրի վիճակը, հրատարակիչն ասում է.
«Դաւթարն ունի 73 քառածալ թերթ. առաջից,
միջից ու վերջից պակասում են շատ թերթեր»:
Շատ բանեցնելուց ու ժամանակից թղթերու
ափնեքն եղողած ու ծխոտած են»² եւ խօսելով
այն մասին, թէ ինչ կարգով են երգերն իրար
յաջորդում, Գ. Հախվերդեանն ասում է. «Երեք
պատուած, գջտած, մաշած թերթերու վրա՝
գրած են խաղերն ԽԲ, ԽԶ, Գ, Ը, ԼԹ, ԽԶ»³.
Նոյն գրգի մէջ ԽԶ երգի տակ հրատարակիչն
այսպիսի ծածօթութիւն է գրել. «Թերթն» որոյ
վրայ գրած էր էս խաղն՝ պատուած էր եւ շատ
տեղ էլ իսկի չէին ջոկում բառերն»⁴:

Այս քաղաքներից հետեւում է որ.

1. Սայաթ-Նուվայի երգերի ձեռագիրը լաւ
չէ պահուած, հայերէն երգերից վեցը գրուած
են «պատուած, գջտած, մաշած թերթերի
վրայ» (հայերէն երգերի թիւը 46 է):

2. Հայերէն երգերը գրուած են վրացերէն
տառերով եւ «շատ բառերում պակասում են
ձայնաւոր եւ բաղաձայն գրեր»:

3. Գ. Հախվերդեանը չէ որ սրբագրել
է իր հրատարակութիւնը, այլ մի ուրիշը —
Մ. Կրտչի Էմին:

4. Ձեռագրի մէջ կիտադրութիւնը չա-
փազանց վատ է եղած. «կէտադրութիւնն էլ մի՛
հարցնէք», ասում է հրատարակիչը:

Այս դիտողութիւնները հաշուի առնելով
գալիս ենք այն եզրակացութեան, որ Սայաթ-
Նուվայի երգերը հրատարակելու համար հրա-
տարակիչը չի գոհացել ձեռագրի պարզ արտա-
գրութեամբ, այլ ստիպուած է եղել բնագիր
կազմելու. նախ՝ գրագարծելով վրացերէն տա-

¹ Նոյն տեղը, էջ ԺԶ:

² Տես էջ ԺԳ:

³ Տես էջ ԺԳ. Պէտք է կարծել, որ ԽԲ-ից յետոյ
եկող ԽԶ ն տառաւորաւ է, քանի որ նոյն համարին հան-
դիպում ենք եւ նախադասութեան վերջում:

⁴ Տես էջ 172:

տառերը հայերէն գրութեան. յետոյ՝ իրենց տեղերը դնելով պակսող բաղաձայն եւ ձայնաւոր գրերը, վերջապէս՝ կարգի բերելով կէտադրութիւնը: Այս երեք աշխատանքը կատարելու համար հրատարակիչը պէտք է կռահում Ներ անէր: Քանի որ, օրինակ, մեր ը եւ — գրերի դիմաց վրացերէն այբուբենը մէկ հատ հ (ր) ունի միայն՝ ամէն անգամ երբ հրատարակիչը ունի միայն՝ ամէն անգամ երբ հրատարակիչը, պատահէր հ տառով գրած որ եւ է բառի, պէտք է ջանար կռահել, գուշակել նրա բուն նշանակութիւնը եւ ըստ այնմ ը կամ — գրէր: Թէ ինչ տարբեր արդիւնքների կարելի էր հասնել այս դէպքում՝ լաւապէս ցոյց է տալիս Լ. Նիկոլայի վերջին երկողը, ուր Սոյաթ-Նովան երգի վերջին երկողը, ուր Սոյաթ-Նովան ասում է.

Սոյաթ-Նովա բառն դուն իս, —
կարօտ իմ, բառ իմ ասում:

Բնագրում վրաց գրով անշուշտ գրուած է ծծի, որ կարելի է եւ «բառ» գրադարձել եւ «բար»: Հանգուցեալ Յ. Թումանեանն առաջարկում էր ոչ թէ «բառ» կարդալ, ինչպէս արել էր Գ. Հախվերդեանը, այլ «բար»: որ եւ ճիշտ է. քանի որ բաղից (այդուց, պարտեղից) կարելի է «բար» (պտուղ) կարօտել եւ ոչ թէ «բառ», եւ «բար» (պտուղ) կարօտել լաւ է յանգում եւ «յետոյ»՝ «բար» շատ աւելի լաւ է յանգում նախորդ տունների «բար», «բար», «բար», «բար» բառերին, քան «բառը»:

Նոյնը կարելի է ասել եւ պակսող գրերի մասին. այստեղ էլ անհրաժեշտ էր կռահում, գուշակութիւն: Այսպէս օրինակ Ժ. Գ. երգի մէջ Սոյաթ-Նովան ասում է.

Էրած խօսած ման իմ գալի, մէ տիղ
չը կայ մար ու նէնամ. նկատի ունենալով հետեւեւ
եւալ երկու տողի վերջում դրուած «փարդ» եւ
«դարդ» բառերը՝ կարելի էր կռահել, որ «մար»
բառին մի է պակասում: Գ. Հախվերդեանը
չի կռահել պակասը եւ «մար» բառը տպագրել
է նոտր գրով իրր իրան անծանօթ մի բառ: Թովհ.
Թումանեանն առաջարկում էր «մար», ը կարդալ
«մարդ», որ շատ լաւ յանգում է «փարդ»
ու «դարդ» բառերին եւ խօսքին տալիս է լրիւ
իմաստ:

Նոյն կռահումն անհրաժեշտ էր եւ կիտա-
դրութիւնը կարգաւորելու ժամանակ, քանի որ
կիտադրութիւնն է նպաստում իմաստի ճիշտ
ըմբռնումին: Այս կարգի օրինակներ կարելի է
տեսնել գիտողութիւններին վերջին բաժնի մէջ:
Նախանցեալ տարի առիթ ունեցայ կաղ-
մելու Սոյաթ-Նովայի համարաբարձը: Աշխա-

տանքին ընթացքին նկատեցի, որ Գ. Հախվեր-
դեանի հրատարակութեան մէջ բաւական թուով
տառադարձութեան, կիտադրութեան եւ բա-
ռագրութեան սխալներ կան, որ արժանի են
ուշադրութեան: Դժուար է ասել թէ ո՞վ է այդ
սխալների պատասխանատուն. — Գ. Հախվեր-
դեանը թէ Մ. Էմինը: Ով էլ լինի պատասխա-
նատուն՝ անհրաժեշտ է, որ Սոյաթ-Նովայի
երգերի երրորդ հրատարակութեան ժամանակ
խուսափեն այդ թերւորից եւ հանրութեան
ձեռքը տան անթերի մի գործ: Մեծատաղանդ
աշուղի երկերի ապագայ հրատարակութեանը
նպաստած լինելու դիտումով՝ ես յարմար տեսայ
դիտողութիւններս գրի առնել եւ հաղորդել
բանասէրներին, շատ տեղ մեկնելով բնագրի
իմաստը:

Ա. Նոյն բառի տարբեր գրութիւններ:

Գ. Հախվերդեանի հրատարակութեան մէջ
մենք շատ անգամ հանդիպում ենք նոյն բառի
տարբեր գրութեան: Մեզ թուում է, որ այս
կարգի սխալների մեծ մասն արդիւնք են հոգե-
կան մի որոշ կացութեան: Գ. Հախվերդեանը
բնիկ թիֆլիսեցի էր եւ հմուտ էր իր մայրենի
բարբառին. նա գիտէր նաեւ գրաբար լեզուն:

Սոյաթ-Նովայի երգերը գրուած են թիֆ-
լիսի բարբառով եւ հրատարակիչն աշխատել է
հանգուցեալ Նշումը տառադարձել հաւատար-
մօրէն. բայց այս աշխատանքի ընթացքին մայրենի
բարբառն ու ստացական գրաբարն իրար խա-
ռաձեւել են եւ ձեռքն ակամայ գրել է գրաբարի
ուղղագրութեամբ, երբ պէտք էր բարբառի
հնչումն արտայայտել:

1. Այսպէս Ա. երգի առաջին տան մէջ
կարդում ենք. Նաբաղ մարթ քիզ չի կանա
տէսնի (') դուն նըրա պասն իս, քամանչա: Իսկ
նոյն տան չորրորդ տողի մէջ կարդում ենք. Բիզ
ինչնից օվ կանա խըլի՝ աշուղի բասն իս, քա-
մանչա: Ինչպէս տեսնում էք միեւնոյն բայի
միեւնոյն ժամանակն ու դէմքը մի տեղ ունի,
մի այլ տեղ՝ չունի:

Այս տարբեր գրութիւնը մենք հանդի-
պում ենք մինչեւ իսկ միեւնոյն տողի մէջ, այս-
պէս Ժ. Ե. երգի Բ. տան մէջ. Ես քիզանից չիմ
հիւանա, թէգուղ դուս գա խաթու խալդ:

Սոյաթ-Նովայի երգերի երկրորդ տպագրութիւնը,
բնագրական տեսակետով պարզ արտասպասութիւն է. Տե-
սիս Սոյաթ-Նովա, տպ. Ն. Աղանեանի, Թիֆլիս 1914:

2. Ա. խաղի վերջին տան մէջ կարգում ենք. եփ քաղցր յփեր կօնիս՝ բաց կուլի հիգըգ խաղողն: Իսկ Զ. երգի երրորդ տան մէջ տեսնում ենք. Ռահմ արա մէ խօսի միգիգ՝ Բէմուրվաթ, յիս իմ տալի եանա եանա:

Սայաթ-Նուան ընդհանրապէս «ձէն» է գործ ածում: Այս բառի գրաբար «ձայն» ձեւին մենք հանդիպում ենք երկու անգամ (տես երգ Ա. Ժ): Առաջին երգի մէջ գուցէ երգիչն ինքն է «ձայն» ձեւը գործ ածել, հնազանդելով իր գեղարդական բնազդին: Մեզ յայտնի չեն Սայաթ-Նուանի երգերի բուն եղանակները. բայց դժուար չէ նկատել, որ նոյն տողի մէջ «ձայն» թէ «ձէն» գնելով, մենք շարքին տալիս ենք տարբեր հնչական կշիռ: Այսպէս՝

Եփ քաղցր ձայնդ վիր կօնիս. եւ՝

Եփ քաղցր ձէնդ վիր կօնիս.

տարբեր տպագրութիւն են անում. առաջինն աւելի լրութիւն ունի, քան երկրորդը, որ սեղմ է եւ չոր: Նոյն դիտողութիւնը կարելի էր անել եւ երկրորդ օրինակի մասին, որ է. Վարիբ բըլբուլ, ձայնիդ մալում (երգ Ժ, տուն վերջին):

3. Պարսկերէն بلبلی (սոխակ) բառը մի տեղ «բուբուլ» է տպած, մի այլ տեղ «բըլբուլ», այսպէս՝ Գ. երգ, տուն Ա. վունց օր վուր զարիբ Բուբուլն մէ տարով բաղին կարօտ է. եւ՝ Բըլբուլն ման լացիլ իմ. Զ. երգ, տուն Բ:

4. Գառնալ բայի կատարեալ ժամա. նակը երբեմն է գրով է, երբեմն — բացի վրացերէն Կ. գրի անճիշտ գրադարձութիւնից այստեղ հաւանօրէն դեր է խաղացել եւ չափ վերգեանի թիֆլիսեցի լինելու համաձայնը: Վրաստանցի հայերը, վրաց լեզուի ազդեցութեան հետեւանքով, հայերէնի — հնչիւնն անխտիր արտաբերում են ը՛: Օվ քիզ խոյեան մըտիկ տայ՝ Գառնալ երկու աչկով կուր. ԺԱ. երգ, տուն Բ. եւ՝ դաստամազդդ Գառնալ սիմ ու արբէշում. ԽԵ. երգ, տուն Գ:

5. Շողք բառը, որ թէ ճառագայթ է նշանակում թէ ստուեր, թէ շող եւ թէ շոք — մի տեղ գրուած է «շուխկ», մի այլ տեղ «շուղկ», այսպէս ԺԸ. երգի վերջին տան մէջ՝ Զուխկէ աշխարըս բընիլ է արեգագի դէմն փար իս. եւ՝ վունց արեգագըն շուղիկ տայ, վունց լուսինը լուս անէ. երգ ԻԹ, տուն Բ:

6. Աստուած բառը մի տեղ Ժ. վ է, մի տեղ յով. Աստուածն փառք, քաղկումն իս. երգ ԺԱ, վերջին տուն. եւ՝ Աստուածն բէրնէմն

առնիս մըխիթարիչ սուրփ հօքին. երգ ԻԹ, վերջին տուն:

7. Մեռանիլ բայի ներկան մի տեղ «մեռանում է», մի այլ տեղ — «միռանում է»: Այսպէս երգ ԼԵ, տուն Ա. Մարթ վուր քու խօսկով Դեռնի, գալ անիլըն ինչին է շահ. եւ՝ Օվ չէ տէսի՝ տիսդ է ուզում. օվ տէսնում է՝ Դեռնում է. երգ ԼԸ, տուն Բ:

8. Երանի բառի ռամկական «երնեկ» ձեւը կամ «երնեկ» է, կամ՝ «երնէգ». այսպէս երգ ԻԵ, տուն Բ. Գուն պատվական ջաւահիր իս, էրնէգ քու առնողին ըլի: Իսկ ԼԸ. երգի Գ. տան մէջ կարգում ենք. էրնէգ ըլի քու տիրուշըն՝ մըտիկ տալէն չի բէգարի:

9. Բայերի ներկայ ժամ. եղակի երրորդ դէմքը երբեմն «ես» է վերջանում, երբեմն՝ «իս»: Այսպէս միեւնոյն տողի մէջ (երգ ԽԱ, տուն Գ) մենք հանդիպում ենք. Եփ խաղում է՝ վառվըռում է՝ օցի բէրնի հուլի յըման:

10. Սիրտ բառը տեղ կայ «սիրտ» է, տեղ կայ՝ «սիրդ». Սիրտ փուրումըս սըքուր է, ալ աչկիրըս լաց է անում. երգ ԺԳ, տուն Գ. Լ՝ Եարի Դէրըն զալ մի անի. երգ ԽԳ, տուն Ա:

11. Խաթարբանդ եւ «խաթարանդ» միեւնոյն բառը կամ մէկ կամ երկու Բ-ով է. սյուպէս ԼԸ. երգի վերջին տան մէջ. Խաթարբանդ չար ու չար զալ, կօշկ, ամարաթըն դուն իս. եւ՝ Այնիբանդ իս Խաթարբանդ. երգ ԽԳ, էջ 160:

12. Մէջք բառը հանդիպում ենք եւ «միջկ» գրութեամբ: Բարակ Դիւլէք սէյրսն արիր. երգ ԽԳ, էջ 162. Ծոգ բաղաձայնիս, Դիւլէք է զամիշ երգ ԽԵ, տուն Գ:

13. Ճամիա եւ ճանփա. Համաշա իմ եարի ճամիին կանգնած իմ. երգ ԺԱ, վերջին տուն. Էնդու համա քու տէսնողըն իր ճամիէն կու մըլըրվի. երգ ԼԵ, տուն Բ:

14. Բարկ եւ բարդ. Բարդ էրէսիդ խալ իս անում. երգ Թ, տուն Գ. Բարդ էրէսըդ՝ կըլակ նըլգած օսկու նըման ջիռանում է. երգ ԼԸ, տուն Բ:

15. Սուրբ եւ սուրփ. Սուրդ գինի անապական, երգ ԺԱ, տուն Գ. եւ՝ Օվ օր ինձ շինից գիվանա Սուրք կարապիտէն իիվանայ, երգ ԽԶ, տուն Գ:

16. Ջալաթ եւ Ջալաթ. Այս բառը երեք երգի մէջ է գործածուած. ԺԳ. երգի մէջ մէկ և՛. ըսպանէլու ջալաթ չկայ*: Իսկ ԼԸ. եւ ԽԳ

* Իրականին մէջ սակայն երեք տեղ ալ գրուած է կրկին «ընդ»՝ «ըսպանէլու ջալաթ» չէ կայ, էջ 85: Խմբ. «Հանդ. Ամս. ր»:

երգերի մէջ երկու լով. եկ մօրթէ ջալաթն
դուն իս (1Ը). ջալաթի ջաղա իս, աղիզ (10Գ):

17. Հինգու եւ Հընգու. Հինգ (Հնգկաս-
տան) բառի սեռական հօլովը չորս երգի մէջ է
հանդիպում. երկու տեղ Հինգու ձեւով. երկու
տեղ — Հնգու ձեւով.

Հինգու միշտմէն դուս էկած. ԻԶ:

Հինգու դիարէմէն եկած. Լ:

եւ՝ Հընգու էկած զարանփիլն. ԼԹ:

Հնգու էկած զալամբար իս ԽԳ:

18. Մանուշակ եւ մանիշակ. այս բառը
պատահում է ութ անգամ. հինգ տեղ «մանի-
շակ» ձեւով. մանիշակով լինք սարիր. ԺԳ:
(տես նաեւ երգ ԻԱ, ԻԲ, ԼԵ, ԽԳ). Իսկ երեք
տեղ «մանուշակ», ձեւով. մանուշակ բացարձակ
հոլին. Զ (տես նաեւ ԺԶ, ԺԸ):

19. Ա-ով վերջացող օտար բառերի,
միջեւ իսկ յատուկ անունների վերջում երբեմն
է դնում, երբեմն — ոչ: Այսպէս օրինակ
15 դ դիտողութեան մէջ «գիւանա» բառը,
որ յ չունի, համեմատեցէք ԻԲ երգի Բ տան Բ
որ յ չունի, համեմատեցէք ԻԲ երգի Բ տան Բ
տողի հետ, ուր Լողմա յատուկ անունը տպուած
է յով. Վի կէնայ Լողմայ հէքիմն, բալբամ
դարդիս անէ չարա. կամ ԽԳ երգի չորրորդ
տան մի տողի հետ, ուր օտար բաղաբառը յով
է գրուած: Գուն ինձնից շուտով մի թըռչի
շաւարդան, բաղայ իս, աղիզ:

20. Այս կարգի թերիները են եւ պարզ
տառասխալները, որ բարեբախտաբար շատ չեն:
Այսպէս՝ ԻԵ երգի Բ տան մէջ, օվ կու գրթնէ՝
ան չի քաշի, վայ կու կորցնողին ըլն. որ պէտք
է ուղղել. «վայ քու կորցնողին ըլն». եւ ԼԵ երգի
Գ տան մէջ՝ Ստանէն մի դամբ է քէն ԼԹ մի
զաթը վուրսալու, որ պէտք է ուղղել. «մի
դամբ է քէն», այսինքն մի ունկան է գցել, մի
որոգայթ է լարել: Պարզ տառասխալ պէտք է
համարել եւ «երկիր» գրութիւնը Լ երգի Գ
տան մէջ, որ բարբառական արտաբերութեամբ
պէտք է լինի «երգիր», ինչպէս նկատում է
նաեւ հրատարակիչն ինքը Թ. երգին կցած ծա.
նօթութեան մէջ (էջ 71):

Բ. Բառերի եւ մասնիկների կից եւ բաժան
գրութիւններ:

Գ. Հախվերդեանն իր հրատարակութեան
մէջ մի եւ նոյն բառերն ու մասնիկները երբեմն
կից է տպագրում, երբեմն՝ բաժան: Նոր տպա-
գրութեան մէջ նշխմաստ ասութիւնները պէտք

է նոյն ձեւով արտայայտել: Ստորեւ մենք բե-
րում ենք այս կարգի բոլոր թերիները:

1. ԻԳ երգի Բ տան մէջ կարդում ենք.
Ղանդու շաքարի նմանս: Պէտք է ուղղել՝
«ղանդ ու շաքարի նման իս»: Ռամկօրէնի մէջ
«ղանդ ու շաքարի նման իս», «այսպէս ասում են»
որ հօլովում է սովորաբար. այսպէս ասում են՝
«լաւ ու վատից», «տուն ու տեղով», «խէր ու
շառի», եւ այլն:

2. Քաղաք տիղ եւ քաղաքտիղ. ԻԲ երգի
վերջին տան մէջ կարդում ենք. Գիղումն մէլիք,
տանուտիր, քաղաքտիղն՝ Սուլթան խան իս. իսկ
ԻԳ երգի չորրորդ տան մէջ հանդիպում ենք.
ԻԳ երգի չորրորդ տիղ հանդիքիս՝ կու քանդիս,
Թէ վուր քաղաք տիղ հայերէն քաղաքտիղ
վար չիս անի. քանի որ հայերէն քաղաքտիղ
բառ չկայ՝ պարզ է, որ պէտք է «քաղաք», եւ
«տիղ», անշատ տպագրել: Ռամկօրէնի մէջ կայ
«քաղաք տեղ», «գիւղ տեղ», բացատրութիւն՝
«քաղաք տեղ», «գիւղ տեղ», «քաղաք տեղ»,
որ պարզապէս նշանակում են քաղաք,
գիւղ. այդպէս ասում են նաեւ «սար տեղ»,
«խոտ տեղ», «ցեխ տեղ», եւ այլն:

3. Զարդալամբար եւ զար զալամբար. ԻԶ
երգի Գ տան մէջ կարդում ենք. Մէ բիռն զար
զալամբարի, տիղ ունի վաւեց օր մագաղաթ. մի
այլ տեղ (երգ Լ, Ա տուն) հանդիպում ենք.
Հինգու դիարեմէն էկած զարդալամբար իս,
գոլվելի. Պէտք է անշատ տպագրել այդ երկու
բառը, քանի որ կայ շէր, որ զարբար է (ոսկով
բանուած), կայ շէր, որ զալամբար է, այսինքն
տեղը զար է, իսկ նախընթաց տպածոյ:

4. Սալբու չինար եւ Սալբ ու չինար. Լ
երգի Գ տան մէջ հանդիպում ենք. Աշխարիս
շաք իս անում՝ սալբ ու չինար իս, գովելի.
Իսկ ԺԳ երգի Բ տան մէջ կարդում ենք. Սալբու
չինար, էտ Խնչ արիր:

Սալբը կամ Սալբին եւ չինարը երկու
տարբեր ծառեր են. սալբը պալսկերէն ծառ
— նոճին է, cypress, իսկ չինարը պարսկ. چنار
— platane. Բայց երկուսն էլ սլացիկ բուն
սօսին է, թանձր ստուեր: Ռամկական երգը
ունին եւ թանձր ստուեր: Բարձրական երգը
սիրածի հասակը նմանեցնում է այդ երկու
ծառին, ինչպէս օրինակ՝ այն շատ տարածուած
երգի մէջ, որ ասում է. «բոյդ բարձր սալբ ու
չինար...»: Նոյն համեմատութիւնը սիրում են
եւ պարսիկները, բարձրահասակ եւ գեղադէմ
մարդուն անուանելով «գն սյուն նոճի», سرو و نخل.
Պէտք է տպագրել «սալբ ու չինար»:

5. Զար ու զարբար եւ զարուզարբար.
ԽԱ երգի Գ տան մէջ կարդում ենք. Զարու-
զարբար է գրօշա՝ ման իս գալի ալափ պէս. իսկ

Լ երգի Ա տան մէջ տեսնում ենք. Զորար ու զար իս, գովելի:

Զարը ոսկեգոյն թանկարժէք կերպաս է, որից շնուում են շուրջառ եւ խաչվառ. նրա անկար կտորը գործ են ածում իրր դիազարդ, ծածկելով դագաղը կամ հոգեհանգստի ժամանակ՝ ձգելով հանգստեան սեղանի վրայ: Երբեմն այդ զարը ոսկով բանուած է լինում, այդ դէպքում նա զարբար զար է: Պարսկերէն զարբար ۱۰۰۰۰ նշանակում է ոսկով բանուած, Բանաստեղծն ասում է. «ով դու զարից եւ զարբարից պատրաստած դրօշակ, ման ես գալիս դրօշի պէս», այսինքն հանդիսաւոր ընթացքով: Այդ երկու բառերը պէտք է անշատ տպագրուին:

6. Մասնէմաս թէ՛ մասնէ մաս: ԽԲ երգի վերջին տան մէջ կարդում ենք. Թաք դուն բախէն գաս՝ անիս մասնէ մաս քու Սայաթ-Նովուն. Պէտք է տպագրել միացած, ինչպէս գրում ենք՝ անէտուն ման գալ, օրէցօր լաւաշալ, սարէսար, քարէքար ընկնել եւ այլն:

7. Իխտիարիս թէ՛ իխտիար իս. ԽԳ երգի մէջ (տես էջ 160) կարդում ենք.

Նազ իս անում իխտիարիս
Հիդ աշխարիս բարէբար իս
Հնդու եկած զաւամբար իս:

Պէտք է տպագրել «իխտիար իս». այդպէս է պահանջում նախ շեշտը, որ հետեւեալ երկու տողերի մէջ վերջնթեր ա-ի վրան է. բարբար իս, զաւամբար իս: Յետոյ՝ միւսինոյն ۱۰۰۰۰ բառը թուրքերէն նշանակում է ծերունի, ալիւր. իսկ պարսկերէն՝ կամք, ընտրութիւն, եթէ պահենք տպագրած ձեւը՝ «Նազ իս անում իխտիարիս» տողը, «իխտիար» բառի թրքական առումով, պիտի նշանակէր՝ «Նազ ես անում ծերունուս», որ թէեւ անիմաստ չէ իբր խօսք, բայց անիմաստ է իբր Սայաթ-Նովայի ասած խօսք: Երգիչը ծերունի չէր, որ այդպիսի մի տող գրէր: Մինչդեռ եթէ «իխտիար» բառն առնենք կամք, լիազոր մարդ, այն ժամանակ վերի տողը այն իմաստը կը ստանայ, թէ «Նազ ես անում, կամքը քոն է», այսպիսի տող կարող էր գրել Սայաթ-Նովան, որ անփոխադարձ սիրոյ երգիչ էր: Պէտք է ուրեմն տողն այսպէս տպել՝ «Նազ իս անում, իխտիար իս»:

8. Դամալ դաւրան թէ՛ դամ ու դաւրան. ԽԴ երգի մէջ (էջ 161) կարդում ենք. Դամալ դաւրան իս համաշա. Պէտք է անշատ տպագրել այդ երկու բառերը, դամ եւ դաւրան պարսկերէն նշանակում է ցնծութիւն, ուրախ ժամանց,

ինչպէս ուղիղ գիտում եւ ուղիղ գրում է Գ. Հասկերիզեանն իր ծանօթութեան մէջ (տես էջ 166):

9. Թէ գուզ եւ թէ գուզ. ԽԵ երգի վերջին տան մէջ կարդում ենք. Սայաթ-Նովան քու եարն է՝ թէ գուզ մասնէ մաս անին: ԽԶ Բ երգի առաջին տան մէջ տեսնում ենք. թէ գուզ քու քաշը մարքրիտ տան բրօյի բրօյի: Պէտք է գրել ու տպել միացած, ինչպէս գրում ենք «թէչէ» — «ապա թէ ոչ», իմաստով:

10. Ծառայիս թէ՛ ծառայ իս. ԺԶ երգի առաջին տան մէջ կարդում ենք. Չէնդ քաղցր ունիս՝ լամզով կու խօսիս: Նա պահէ գիդ, ումն օր ծառայիս, գողալ:

Որ բառի հետ է մեր գործն այս հատուածի երկրորդ տողի մէջ. «ծառայիս» թէ «ծառայ լինիլ», Տպածի ձեւին նայելով՝ պէտք է որ «ծառայիլ», բայց լինի: Բայց այդ ձեւով տողի վերջին մասը շեշտական աններգաշնակութիւն ունի նոյն տան չորրորդ տողի հետ, ուր կարդում ենք. «փռալ դստանէն էկած խաւա իս, գ. զալ. Շեշտական այս թերին վերացած կը լինի, եթէ երկրորդ տողին այս ձեւը տանք. «Նա պահէ քիդ, ումն օր ծառայ իս, գողալ»:

Բանաստեղծի միտքն այն չէ, թէ «գողալ» թող նա քեզ պահի, ում որ ծառայես, ում ծառայութիւն անես», այլ այն է, թէ «թող նա պահի քեզ, գողալ, ում որ ծառան ես», — այսինքն Աստուած պահի քիդ, գողալ, Նկատենք նաեւ որ «ծառայ» բառը «տպասաւոր», իմաստով եւ «ծառայիլ», բայց Թիֆլիսի բարբառում գործածական չէ. դրա փոխարէն գործածական է պարսկերէն «նքար», կամ վրացերէն «րիճ», (տղայ) բառերը: «Ծառայ» բառը գործ է անում կրօնա-բարեպաշտական ասութեանց մէջ. օրինակ ասում են. «ծառայ կմ նրա սուրբ զօրքին», երբ խօսք է լինում որ եւ է սուրբի մասին:

11. Քարափէ թէ՛ քարափ է, Լ երգի չորրորդ տան մէջ կարդում ենք. Բունիաթս աւաղ չիմանաս, քարափէ քարուկրէն է:

Այս ձեւով տպագրած՝ «քարափէ», բառն իմաստ չունի եւ ամբողջ տողն անիմաստ է դարձնում, տպած ձեւով այն միտքն է ստացւում թէ «չկարծես, որ հիմքս աւաղ է. ոչ. քարափէ քարուկր է», ինչ որ իմաստ չունի: Մինչ աւաղ չիմանաս, քարափ է, քարուկրէն է», տողն իմաստաւոր կը դառնայ եւ կը նշանակէ. «Չկարծես, որ հիմքս աւաղ է. ոչ. քարափ է

եւ քարուկրից է», Թիֆլիսի բարբառում «քա-
րափ», — նշանակում է ժայռ. այսպէս՝ Թիֆլիսի
հայաբնակ թաղերից մէկը, որ հին բերդի
ժայռերի վրայ է շինուած, կոչուում է «քա-
րափի թաղ», նրանց եկեղեցին — «քարափի
Ս. Գեորգ», իմ մանկութեան ժամանակ մի
նշանաւոր կոփամարտիկ կար Թիֆլիսի Հաւա-
բար թաղում, որի աւել անունը «քարափ քան-
դող», էր. Թիֆլիսի հին բերդն ու Մետեխի
ամրոցը շինուած են սեպացած ժայռերի վրայ
եւ քարուկրով, Հայրենի քաղաքի այս պատ-
կերներէից եւ Աւետարանի առակից ներշնչուելով
է, որ Սայաթ-Նովան ստեղծել է պատկերը թէ՛
«հիմքս աւազ չիմանաս, այլ ժայռ է եւ քա-
րուկր»:

12. Նմանիս թէ՛ նման իս. Իդ. երգի Ա
տան մէջ կարդում ենք. Ես քու շինեթք չիմ
գիդի ջաւահիր քարին նմանիս. Տեանողին Մէջ-
լում կու շինիս՝ Լէյլի՝ դիդարին նման իս:

Թէ՛ շէշտը եւ թէ՛ իմաստը պահանջում
են, որ տպագրուի ոչ թէ «նմանիս», այլ —
«նման իս», Որքան գիտենք Թիֆլիսի բարբառի
մէջ չկայ «նմանիլ», բայց. եւ յետոյ՝ միտքն այն
է, թէ՛ «ջաւահիր քարին նմանես», այլ —
«նման ես ջաւահիր քարին»:

13. Հաղտու թէ՛ շող տու. ԺԱ. երգի
վերջին տան մէջ կարդում ենք. Սրէ, Հաղտու
վուտիդ տակն: Բայց «Հաղ տալ» է, ուստի
վուտիդ տակն: Բայց «Հաղ տալ» է, ուստի
պէտք է անջատ տպել, ինչպէս գրում ենք ձեռք
տալ, քաշ տալ, շուռ տալ եւ այլն: Նոյն բայը
ճիշտ ձեւով տպւած է Լ. երգի վերջին տան մէջ.
Եփ մեռանիմ, Հաղ տու վրէս՝ դաստամազի թիւի
Հագէն:

14. Ռանգէ ունգ թէ՛ ունգէ ունգ. ԼԵ.
երգի Ա տան մէջ կարդում ենք. պատկերիքդ
ղաւաճով քաշած, թահրդ ունգէ ունգ իս
անուամ: Նոյն հիմքով, որ պարզեցինք Յ-դ օրի-
նակի մէջ, այստեղ էլ պէտք է գրել միացած.
«ունգէ ունգ իս անուամ», որ նշանակում է
տարբեր երանգներ եւ տալիս տեսքիդ:

15. Մարքարիտէ թէ՛ մարքարիտ է. ԱԵ-
երգի Գ տան մէջ բանաստեղծն ասում է. ԱԵ-
տարանի խօսկիրն՝ մարքարիտէ կարքն սիրուն.
Մի ածի խօզի առչին լալ ու գովար. Սայաթ-
Նովա: Այս հասուածի առաջին տողն անիմաստ
է, քանի որ բայ չունի: Եթէ «մարքարիտէ»
տպագրենք անջատ, այն ժամանակ տողը որոշ
իմաստ կ'ըստանայ. «Աւետարանի խօսկիրն մար-
քարիտ է՝ կարքն սիրուն», այսինքն՝ Աւետարանի
խօսքերը սիրուն կարգով շարած մարքարիտ են:

16. Աչկիլուս թէ՛ աչկի լուս: Այս արտա-
յայտութիւնը Սայաթ-Նովան գործ է ածել երեք
երգի մէջ. (Ե, Զ եւ ԽԶ): Այս երգերից վեր-
ջինի մէջ երկու բառերն անջատ են տպուած,
իսկ առաջին երկուսի մէջ միացած: «Աչքի-
լուս», արտայայտութիւնն արեւելեան ասութիւն
է. եւ փոխաբերական իմաստով նշանակում է.
«սիրելի, թանկագին», (համեմատ. պասկ. ۱۵۳۹
= աչքի լոյս): Ընդունելով, որ բառական ա-
ռումով պէտք է անջատ գրել, իսկ փոխաբ-
երական իմաստով առած ժամանակ — միացած՝
մենք առաջարկում ենք ԽԶ երգի մէջ եւս
միացած տպագրել, բացի մի դէպքից: Այդ
երգի մէջ «աչկիլուս»ը գործածուած է չորս
տեղ: Առաջին տան մէջ կարդում ենք. «աչկի
տեղ: Առաջին տան մէջ կարդում ենք. «աչկի
լուս քուր իմ ասի», այսինքն՝ «ով աչքիլոյս,
քոյր եմ ասել, քեզ քոյր եմ անուանել»,
ուստի պէտք է տպագրել միացած «աչկիլուս»,
եւ ստորակէտով բաժնել, իրր կոչական անուն:

Երկրորդ տան մէջ կարդում ենք.

«Աչկի լուս ուր իմ ասի»

Զուր չիմ ասի, զուր չիմ ասի»:

Իմաստն այն է թէ՛ «Հապա ինչու համար
եմ աչքիլոյս ասել. զուր չիմ ասել», ուստի
պէտք է միացած գրել եւ «ուր»-ի վրայ հար-
ցական նշան դնել. — «Աչկիլուս ուր իմ ասի»:
Երկրորդ տան մէջ կարդում ենք.

«Արդի էրեւն սիւնայ

Աչկի լուս կուր իմ ասի

Զուր չիմ ասի... »

Այստեղ կարելի է այդ երկու բառն ան-
ջատ տպագրել եւ այն մտքով հասկանալ թէ՛
«վատի (վատ մարդու) աչքի լոյսը կոյր եմ
ասել», այսինքն՝ ասել եմ վատ մարդու աչքը
կուրանայ, որ ուսմական անէծքի սովորական
ծեւ է եւ Սայաթ-Նովան գործ է ածում թէ
նոյն ԽԶ երգի մէջ ասելով՝ «ինչ աչք քիւ
խայեան մտիկ տայ, ջաւում եար, կուր իմ ասի»,
եւ թէ այլուր, օրինակ ԺԱ երգի Բ տան մէջ.
«ով քիւլ խայեան մտիկ տայ՝ դառնայ էրկու
աչկով կուր», Նկատենք նաեւ, որ Գ տան մէջ
«Զուր» բառը պարզ տառասխալ է եւ պէտք է
լինի «զուր», ինչպէս Բ տան կրկնակի մէջ:

(Հարմարեցնելով)

Ն. ԱՂԱՆԵԱՆ